

Naxçıvan dialekt və toponimlərində flora leksikasının işlənmə xüsusiyyətləri

Elnurə Hüseynova

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: elnure.huseynova@mail.ru

Annotasiya. Naxçıvan şəhəri Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati mərkəzi və paytaxtıdır. Bu tarixi diyarda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı Aşel mədəniyyətinə aid I Kültəpə, Mustye mədəniyyətinə aid Kilit və Qazma mağaraları, Neolit və Eneolit dövrünə aid Ovçular təpəsi, Damlama, Xələc yaşayış məskənləri, həmçinin Govurqala, Qarabağlar, Oğlanqala, Plovtəpə, II Kültəpə, Maxta, Daşarx, Bəyəhməd, Şahtaxtı və s. qədim yaşayış məskənləri Naxçıvanın qədim Azərbaycan torpağı olduğunun sübutudur. Naxçıvan dialektləri və toponimlərində kifayət qədər floristik leksika nümunələrinə rast gəlinir. Naxçıvan dialektlərində yer alan bitkiçiliklə bağlı sözlər ədəbi dilimizdə mövcud olan bir sıra leksik vahidlərlə, həmçinin digər bölgələrin şivələri ilə omonimlik təşkil edir. Bununla yanaşı, bir qisim dialektik vahidlər Naxçıvanın bir bölgəsi, digər qisim isə bir neçə bölgəsində eyni və ya fərqli mənalarda yer alır. Floristik leksika vahidlərinin Naxçıvan dialekt və toponimlərində müxtəlif aspektlərdə yer almasının tədqiqi toponimika, dialektologiya və etnoqrafiya baxımından önəmlidir.

Açar sözlər: Naxçıvan dialektləri, Naxçıvan toponimləri, flora leksikası, omonimlik, dialektoloji lüğətlər, toponimik tədqiqlər

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 08.05.2023; qəbul edilib – 29.05.2023

Features of flora vocabulary in Nakhchivan dialects and toponyms

Elnura Huseynova

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: elnure.huseynova@mail.ru

Abstract. Nakhchivan is the administrative center and capital of the Nakhchivan Autonomous Republic. During archaeological excavations on this historical land, Kultepe I of the Ashel culture, the Kilit and Gazma caves of the Mustye culture, the Ovchular hill of the Neolithic and Eneolithic periods, the settlements of Damlama, Khalaj, as well as Govurgala, Karabaglar, Oglangala, Plovtapa, II Kultepe, Beyakhmed, Shakhtakhti were discovered and other ancient settlements give a firm conviction that Nakhchivan is the land of ancient Azerbaijan, and are unshakable and reliable evidence that this is a Turkic land. In Nakhchivan dialects and toponyms, there are many examples of flora vocabulary. Flora vocabulary in Nakhchivan dialects is homonymous to a number of words of our literary language, as well as dialects of other regions. At the same time, some dialect units have the same or different meaning in one region of Nakhchivan, while others – in several regions. The study of the location of lexical units of fauna in Nakhchivan dialects and toponyms in various aspects is important from the point of flora of toponymy, dialectology and ethnography.

Keywords: Nakhchivan dialects, toponyms of Nakhchivan, flora vocabulary, homonymy, dialectological dictionaries, toponymic studies

Article history: received – 08.05.2023; accepted – 29.05.2023

Giriş / Introduction

Naxçıvan şivələri dialektologiyamızda önəmli yer tutur. İstər fərdi, istərsə də kollektiv şəkil-də Naxçıvan dialektləri bir başlıqda və ya Naxçıvan bölgələri ayrı-ayrılıqda tədqiqatlara cəlb edilmiş, monoqrafiya, lüğət və dissertasiyalar qələmə alınmışdır. Naxçıvan şivələrinin geniş şəkildə tədqiqinə, əsasən, 1950-ci ildən etibarən başlanılmışdır. Belə ki, Naxçıvanın 1950-1955-ci illəri əhatə edən 60-a yaxın yaşayış məntəqəsindəki informatorlardan toplanmış materiallar əsasında Azərbaycan dialektologiya məktəbinin banisi Məmmədəğa Şirəliyevin başçılığı altında R.Rüstəmov, M.İslamov, K.Ramazanov, T.Həmzəyev kimi tanınmış dialektoloqların ərəşəyə gətirdikləri “Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri” monoqrafiyası xüsusilə önəmlidir. Həmçinin Naxçıvan dialektlərinin kollektiv şəkildə tədqiq olunduğu önəmli mən-

bə kimi, AMEA-nın 2017-ci ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti”, “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası” misal ola bilər. Bu lüğətdə Naxçıvanın 175 yaşayış məntəqəsindən toplanmış beş minə yaxın söz və ifadə yer almaqdadır. Naxçıvan bölgəsinin ayrı-ayrı şivələrinin fərdi tədqiqinə K.İmamquliyevanın “Azərbaycan dilinin Şərur şivələri”(1991), T.Həmzəyevin “Ordubad dialekti” (1959), M.Zeynalovun “Azərbaycan dilinin Naxçıvan MSSR ərazisindəki dialekt və şivələrinin məişət leksikası” (1982), Ə.Quliyevin “Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələrinin leksikası” (2013), N.Əliyevanın “Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələri”, M.Əhmədovun “Naxçıvan şivələrinin lüğəti. Atalar sözləri” (1997) və s. misal ola bilər.

Əsas hissə / Main Part

Floristik leksik vahidlərə Naxçıvan dialektləri ilə yanaşı, toponimlərində də rast gəlinir. Naxçıvan toponimləri ilə bağlı həm ümumi toponimik tədqiqatlarda yer alan məlumatlar, həm də ayrı-ayrı dilçilərin Naxçıvan oykonimləri ilə bağlı yazdıqları əsərlər bu diyarın yer adlarının tədqiqi baxımından önəmlidir. Belə ki, Q.Qeybullayevin “Azərbaycan toponimləri”, Y.Yusifov və S.Kərimovun “Toponimikanın əsasları”, T.Əhmədovun “Azərbaycan toponimikasının əsasları”, Q.Məşədiyevin “Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri”, İ.Bayramovun “Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri”, həmçinin AMEA-nın Dilçilik İnstitutu tərəfindən 2 cildə nəşr edilmiş “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə ümumi Azərbaycan toponimləri, oykonimləri, eləcə də Naxçıvan bölgəsinə aid yer adları qeyd olunmuşdur. Lakin Adil Bağirovun “Naxçıvan oykonimləri”, “Naxçıvan toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri” kitablarında Naxçıvanın oykonim, toponimlərinin siyahısı və linqvistik xüsusiyyətləri, Ə.Salamzadə, K.Məmmədzadənin

“Arazboyu abidələr” əsərində Naxçıvanda mövcud olan oykonimlərlə yanaşı, tarixi önəm daşıyan abidələr, Naxçıvanın tarixi haqqında müfəssəl məlumat verilmiş, “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası”nda Naxçıvan dialektlərinin toplandığı informatorların yaşayış məntəqələri qeyd edilmişdir.

Naxçıvan dialektlərində yer alan floristik leksika vahidlərini qrammatik aspektdən: **1) sadə: andır** (Şahbuzda yabanı bitki), *babina* (Culfa və Ordubadda yabanı bitki adı), *badrinc* (Ordubadda dərman bitkisinin adı), *bafa* (Şahbuzda bir əl tutumu biçilən taxıl), *batrinc* (Culfa, Ordubad, Şahbuzda dərman bitkisinin adı), *beçərə* (Ordubadda kal, yetişməmiş armud), *bedana* (Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Ordubad, Şərurda iri, dənətsiz tut, üzüm), *bekdanə* (Ordubadda heyva toxumu, tumu), *bijdər* (Şərurda ağacın dibindən çıxan kiçik şivlər), *bülül* (Şərurda yabanı bitki adı), *büvəz* (Şərurda lobyanın bir növü), *cacıx* (Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Ordubad, Şahbuzda bitki adı), *camax* (Babək, Culfa, Naxçıvanda yosun, mamır),

cəviz (*Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Ordubad, Sədərək, Şahbuz, Şərurda* qoz), *cıbrıx* (*Şahbuzda* yeməli ot); **2) düzəltmə:** *acıca* (*Şərurda* yazda göyərən təzətər yem otları), *alana* (*Ordubadda* içərisi şəkər və qozla dolduraraq qurudulmuş şaftalı və ya armud), *bəndi* (*Ordubadda* üzüm növü), *bərdeyi* (*Ordubadda* üzüm növü), *çöpləmə* (*Babəkda* alağ otu, çayır), *diyələx`* (*Babək, Naxçıvanda* əyri xiyar), *düyələx`* (*Şərurda* dəyməmiş, kal yemiş), *gəzənə* (*Ordubadda* gicitkən), *güləbi / giləbi* (*Şahbuzda* üzüm növü); **3) mürəkkəb:** *acıqıcı* (*Culfada* vəzəri), *acıpəncər* (*Babəkda* vəzəri), *ağdən* (*Culfada* buğda), *bılağotu* (*Babək, Naxçıvanda* bitki adı), *göyaldərə* (*Babəkda* üzüm növü), *halqaduzu* (*Culfa*) / *halağadüzü* (*Babək, Naxçıvanda* dəmrov xəstəliyi üçün istifadə olunan bitki) / *halğadüzü* (*Culfada* dərman bitkisi adı), *qaragülü*s (*Kəngərlidə* buğda növü), *ağladərə* (*Şahbuzda* üzüm növü), *aldərə* (*Ordubad, Şahbuzda* üzüm növü), *almadibi* (*Ordubadda* yabanı bitki növü) olaraq qruplaşdırıla bilərik. *Məşməşi / meşməşi* (*Ordubadda* quru ərik), *pərpəran* (*Ordubadda* pərpətöyün, yemək üçün istifadə olunan zoğlu bitki), *pişpişə* (*Babək, Culfa, Naxçıvanda* pıtraq, yabanı ot) dialektik vahidləri səs təqlidi sözlərdən əmələ gələn mürəkkəb isimlərdir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda təhlil etdiyimiz floristik leksikaya daxil olub səs təqlidi sözlərdən əmələ gələn dialektik vahidlər Naxçıvan şivələrində yer alan *bızbıza* (*Kəngərli, Şərur, Naxçıvan, Babəkda* yaşıl rəngli balaca böcək), *bubub* (*Şərur, Naxçıvanda* şanapipik), *gəzgəzma* (*Şərurda* ilk dəfə doğan qoyun), *mığmığ* (*Naxçıvanda* ağcaqanad), *pərpər* (*Ordubadda* kəpənək), *safsaf* (*Ordubadda* tülküyə bənzər vəhşi heyvan) kimi fauna leksikasına aid sözlərdən fərqli olaraq, əlamət bildirmir, sadəcə, səs təkrarından əmələ gəlmişdir.

Bununla yanaşı, Naxçıvan dialektlərində yer alan floristik vahidlərin bir qismi sintaktik konstruksiya olan söz birləşmələri formasındadır. Naxçıvan dialektlərində **I növ təyini söz birləşməsi** formasında işlənən floristik leksika vahidlərinə *asdan ərix`* (*Şahbuzda* tumu acı ərik), *badamı cəviz* (*Şahbuzda* uzunsov, badama bənzər qoz), *barmax tut* (*Ordubadda* uzun, barmağa bənzər tut sortu), *bazarğı ərik* (*Şahbuzda* bazarda yaxşı alınan çərəz, meyvə və s.),

buzqov cəviz (*Babəkda* Buzqovda yetişdirilən qoz növü), *ekizdənə ərix`* (*Şahbuzda* çəyirdəyinin içində iki dənə olan ərik), *əndiryanı armut* (*Babək, Kəngərlidə* armud növü), *güzdüx` buğda* (*Naxçıvanda* payızlıq buğda), *həmkar qavın* (*Culfada* əsl, həqiqi qovun), *kağızı cəviz* (*Ordubadda* qoz növü), *kətənköynəx` cəviz* (*Naxçıvan, Ordubad, Şahbuzda* nazıqabıq qoz), *kor cəviz* (*Babək, Şahbuzda* içi boş qoz / ləpəsi çətinlikdə çıxarılan qoz), *qara ba:mcan* (*Kəngərli, Naxçıvan, Şərurda* badımcan), *qara qaxet* (*Ordubadda* üzüm növü), *qara səlmə* (*Ordubad*) / *qara sərmə* (*Şərurda* üzüm növü), *qığ ərix`* (*Şərurda* balaca ərik), *qırmızı ba:mcan* (*Kəngərli, Naxçıvan, Şərurda* pomidor), *şalağ ərix`* (*Şahbuzda* uzunsov, iri ərik), *şalax qavın* (*Culfa, Ordubadda* çox yetişdiyi üçün yumşalmış iri uzun qovun), *şalax maş* (*Kəngərli, Naxçıvan, Şərurda* lobyə növü), *təbərzi alça* (*Culfa, Ordubadda* peyvənd olunmuş alça), *tuxumlux cəviz* (*Ordubadda* əkmək üçün nəzərdə tutulmuş qoz) misal ola bilər. Naxçıvan şivələrində yer alan **II növ təyini söz birləşməsi** ilə ifadə olunan floristik vahidlərə *çiyax otu* (*Ordubadda* yabanı ot), *xunu qarqız / xunu qarqızı* (*Babək, Culfa, Naxçıvan, Ordubadda* uzunsov qarqız), *qənt pazısı* (*Babək, Naxçıvanda* şəkər çuğundurdu), *badımcan əriyi* (*Şahbuzda* badımcan rəngli ərik), *buğa tikani* (*Culfada* tikanlı kol adı), *ilan qılıcı* (*Culfada* yem otu), **III növ təyini söz birləşməsi** isə *cil / ağacın cili* (*Şahbuz, Şərurda* rişə, ağacın əmici telləri, kökü) misal göstərə bilərik.

Naxçıvan dialektlərində yer alan floristik vahidləri, eyni zamanda həm *ədəbi dilimiz ilə omonimlik təşkil edən*, həmçinin *ədəbi dilimizdə yer almayan sözlər* olaraq qruplaşdırıla bilərik. Naxçıvan şivələrində *işlənib ədəbi dilimizlə omonimlik təşkil edən dialektik vahidləri* də öz növbəsində: **1) ədəbi dilimizin orfoqrafik** və **2) ədəbi dilimizin orfoepik norması ilə omonimlik təşkil edən dialektik vahidlər** olaraq təsnif etmək olar.

Belə ki, **1) ədəbi dilimizin orfoqrafik norması ilə omonimlik təşkil edən Naxçıvan dialektlərində işlənən sözlərə:** *badımcan* (*Naxçıvanda* pomidor mənasında dialektde yer alır), *bic* (*Babəkda* bəzi ağacların dibindən çıxan şiv, zoğ), *bolu* (*Culfada* kol adı), *boranı* (*Babək, Naxçıvan, Şahbuzda* balqabaq), *çəkil* (*Babəkda*

cır tut), *darı* (*Ordubadda* gözə tökülən dərman), *doğrama* (*Şahbuzda* ilk üç gündə ipək-qurduna verilən tut yarpağı), *gül* (*Şahbuzda* bal hazırlamaq üçün arıların gətirdikləri toz, çiçək tozu / xalçanın ortasına toxunan naxış), *nazlı* (*Ordubadda* şaftalı növü), *söyüd alması* (*Şahbuzda* alma növü), *sürmə* (*Şahbuzda* bitki adı / sünbülə düşən xəstəlik), *şamama* (*Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Ordubad, Şərurda* gözəl iyli, yeyilməyən qovun növü), *şoran* (*Babəkda* şoranlıqda bitən ot), *şüvəlan / şüvərən* (*Şahbuzda* dərman bitkisi), *turşulu* (*Ordubadda* dağlarda bitən turş dadlı yabani bitki), *tutma* (*Ordubad, Şərurda* payızın sonunda yetişən qovun növü), *yalama* (*Şahbuzda* bitki adı / mal-qaranın yalattırıldığı daş duz);

2) orfoepik norması ilə omonimlik təşkil edən dialektik vahidlər: *çəkəçəx`* (*Şahbuzda* gəvən (bitki adıdır)), *çiçəx` / kikəx`* (*Babək, Culfada* “yalançı” zəfəran), *çiçəx`* (*Şahbuzda* bal hazırlamaq üçün arıların gətirdikləri toz, çiçək tozu), *divaxdı* (*Ordubadda* mövsümün sonunda yığılan yemiş), *göbəy* (*Ordubadda* armud növü), *göycə* (*Babək, Naxçıvanda* alça növü), *qabax`* (*Babək, Naxçıvan, Ordubadda* balqabaq / ertə, səhər tezdən), *məşdəliərix`* (*Babək, Culfada* ərik növü), *sarıçiçəx`* (*Babəkda* “yalançı” zəfəran), *unnuca / unnica* (*Culfa, Şərurda* yeməli yabani bitki) misal ola bilər. Təhlil etdiyimiz bu nümunələrdən də göründüyü kimi, bu dialektik vahidlər ədəbi dilimizlə omonimlik təşkil etsə də, bu omonimlik bəzən ədəbi dilimizdə floristik leksikaya daxil olan sözü, bəzən isə tamam fərqli leksik vahidi bildirir. Bu kimi səbəblərdən sözlərin lüğətlərdəki qarşılıqlarına və ya müvafiq bölgənin informatorları ünsiyyət qurmadan forma, şəkil bənzərliyi ilə, omonimlik aspektindən çıxış edərək onların eyni məhfumu bildirməsi qənaətinə gəlmək yanlış olar.

Həmçinin Naxçıvan dialektində yer alan floristik leksika vahidləri bəzən ümumi isimlərlə yanaşı, xüsusi isimlər, toponimlər, oykonimlərlə də omonimlik təşkil edir. Naxçıvan dialektlərində yer alıb xüsusi isimlərlə omonimlik təşkil edən leksik vahidləri: **1) şəxs adları ilə omonimlik təşkil edən:** *alı* (*Ordubad, Şərurda* gavalı növü), *əsgəri* (*Şərurda* üzüm növü), *hüseyni* (*Babək, Culfada* üzüm növü), *mələyi* (*Babəkda* üzüm növü), *səlamı* (*Ordubadda* şaftalıya

oxşayan, iri və gözəl iyli meyvə), *sultanı* (*Ordubadda* alma növü), *turac* (*Ordubadda* yemişin bir növü), *gülsabah* (*Naxçıvanda* gül növü) [9, s.66], *qaragöz* (*Babək, Naxçıvan, Şərurda* reyhan); **2) oykonimlərlə omonimlik təşkil edən leksik vahidlər:** *bolu* (*Culfada* kol adı), *əsgərani* (*Culfada* üzüm növü), *göycə* (*Babək, Naxçıvanda* alça növü), *şüvəlan / şüvərən* (*Şahbuzda* dərman bitkisi), *tehrani* (*Ordubadda* tut növü) misal göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu görünüş bənzərliyinə baxmayaraq, floristik vahidlərin mənalı tamam fərqlidir.

Naxçıvan dialektlərindəki floristik vahidlərin tədqiqi zamanı *cırhəz / cırtəz* (*Babək, Naxçıvan*) / *cırtəz* (*Kəngərli, Şərurda* kəmhövsələ, yersiz yerə özündən çıxan), *çiçəx` / kikəx`* (*Babək, Culfada* “yalançı” zəfəran), *çuğundur / şorməzə çuğundur* (*Ordubadda* mal-qaraya verilən çuğundur), *findıxca / findıxça* (*Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Ordubad, Sədərək, Şahbuzda* yalnız barmaqların ucuna qoyulan xına), *karvanqıran / kavranqıran* (*Babək, Ordubad, Şahbuzda* yabani bitki adı), *piya:lə / piya:lə gülü* (*Babək, Naxçıvanda* pion, qırmızı, çəhrayı və ya ağ rəngdə iri gülü olan bəzək bitkisi), *səhləm / səhləb* (*Culfada* tənəffüs yollarının müalicəsi üçün istifadə olunan dərman bitkisi), *turşiniy / turşinni / turşunu* (*Ordubadda* quzuqulağı, turşəng), *çağ / kağ* (*Babək, Naxçıvan, Şərurda* alaq), *güləbi / giləbi* (*Şahbuzda* üzüm növü), *həməsür* (*Culfa*) / *həməsür* (*Babəkda* itburnu), *kado* (*Şərur*) / *kədo* (*Babəkda* balqabaq), *kiriş / çiriş* (*Babək, Naxçıvan, Şahbuzda* dağda bitən yeməli bitki adı), *kürdəş* (*Şərur*) / *kürdəşi* (*Şahbuz*) / *kürdəşdi* (*Culfa, Naxçıvanda* sarı rəngli tez yetişən üzüm növü), *qara səlmə* (*Ordubad*) / *qara sərmə* (*Şərurda* üzüm növü), *qodem / qudem* (*Babək, Culfa, Naxçıvan, Şahbuz, Şərurda* vəzəri), *mərmərix` / mərməri* (*Culfada* ağac adı), *sahəbi / sahəbi / sabəhi* (*Şahbuzda* üzüm növü), *saqqar / sək`qər* (*Babəkda* yonca növü), *sevit / sövüt* (*Babəkda* söyüd), *sürbəhat / sürbəhət* (*Babək, Ordubadda* payızda əkilən buğda, qırmızı sünbül), *şənbəllə / şənəllə* (*Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Ordubad, Sədərək, Şahbuz, Şərurda* dərman və yem otu), *şıpbır / şıppır* (*Şahbuzda* bitki adı, əvəliyin bir növü), *ta:fi / tayfi / tayf* (*Babəkda* üzüm növü) kimi iki və daha artıq bənzər for-

malarda işlənib eyni floristik leksikanı bildiren sözlərə rast gələ bilirik.

Həmçinin Naxçıvanın ayrı-ayrı bölgələrinin şivələrində yer alan bir qisim dialektik vahidlər zahiri eynilik təşkil etsə də, fərqli floristik vahidləri bildirir. Naxçıvan dialektlərində yer alıb daxili omonimlik təşkil edən floristik leksika vahidlərinə *güzdəx`* (Ordubadda payız otu) / *güzdəx`* (Babək, Culfa, Ordubadda yazda göyə-rən ot) [5, s.148], *xəşə* (Culfa, Ordubadda yon-cayabənzər yabanı bitki), *kələmbir* (Kəngərli-də istiot) / *kələmbir* (Babək, Şərurda ağac növü), *kor cəviz* (Babək, Şahbuzda içi boş qoz / ləpəsi çətinliklə çıxarılan qoz), *pənitdi* (Ordubadda ot adı), *pıtrax* (Şərurda bitki adı), *sar* (Ordubadda ağac adı), *sütül* (Şahbuzda odda ütölmüş sün-bül), *tığ* (Culfa, Şahbuzda xırmanda döyülüb yığılmış taxıl), *yolpa* (Şahbuzda kökündən yolunmuş taxıl) misal göstərə bilirik.

Bundan başqa, *boranı* (Bakı, Şərur, Ordu-bad, Gəncədə göyərti və yumurtadan hazırlanan xörək adı olmaqla, ilk baxışdan, floristik leksi-ka nümunəsi olaraq görünsə də, dialektik vahid kimi fərqli mənanı bildirir), *cəviz* (Naxçıvan, Ordubad, Şərur, Laçın, Culfa, Zəngilan, Cəbra-yılda qoz) kimi dialektik vahidlər Naxçıvanın bölgələri ilə yanaşı, digər şivələrimizdə də eyni məhfumu bildirir [11, s.57]. Qeyd edilməlidir ki, ilk baxışdan floristik leksika vahidi olaraq görünən *boranı* sözü şivələrimizdə fərqli anla-mı, *cəviz* sözü isə Naxçıvanın bölgələri də daxil olmaqla, bir sıra zonalarımızda floristik leksika vahidi olaraq yer alır [11, s.74].

Naxçıvan dialektlərində yer alan floristik leksika vahidlərini: **1) fauna leksikasının iştirakı ilə əmələ gələnler:** *ayıcaşırı* (Naxçıvanda dərman bitkisi) [6, s.110], *buğa tikanı* (Culfada tikanlı kol adı), *camışəriyi* (Şahbuzda böyük, yumru ərik), *cücəgözü* (Şahbuzda dağ çiçəyi adı / xalçaçılıqda naxış adı), *dəvədişi* (Ordubadda toxumluq buğda) [5, s.117] / *dəvədişi* (Culfa, Naxçıvanda iridənəli buğda), *ilangülü* (Ordu-badda sarı rəngli çiçək adı), *ilanqılçığı* (Ordu-badda bitki adı), *ilan qılıcı* (Culfada yem otu), *ilanqız* (Şərurda dərman otu), *qarğasoğanı* (Ba-bək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvanda bitki adı), *quşquyruğu* (Babək, Naxçıvan, Şahbuzda yemə-li çöl bitkisi), *maralotu* (Naxçıvan, Ordubadda ətirli bitki), *tulagözü* (Şahbuzda üzüm növü); **2)**

flora leksikasının iştirakı ilə əmələ gələnler: *almaidibi* (Ordubadda yabanı bitki növü), *alma-xara* (Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Şərur) / *almıxıra* (Ordubadda gavalı növü), *badımcan* (Babək-də pomidor), *çuğundur* / *şormazə çuğun-dur* (Ordubadda mal-qaraya verilən çuğundur), *findıxca* / *findıxça* (Babək, Culfa, Kəngərli, Naxçıvan, Ordubad, Sədərək, Şahbuzda yalnız barmaqların ucuna qoyulan xına), *püstə badam* (Ordubadda badam növü), *sarıgül* (Ordubadda “yalançı” zəfəran) olmaqla təsnif edə bilirik.

Həmçinin *alma*, *ərix*, *ot*, *ağac*, *gül*, *kol* söz-lərinin istər mürəkkəb isim, istər söz birləşməsi şəklində yer aldığı flora leksikasına *acdan ərix`* (Şahbuzda acı çəyirdəkli ərik növü), *atağacı* (Şahbuzda gönü sıxıb suyunu çıxartmaq üçün alət), *badımcan əriyi* (Şahbuzda badımcan rəngli ərik), *camışəriyi* (Şahbuzda böyük yumru ərik), *gücü ağacı* (Şahbuzda hanada ərişlə gücü ipini birləşdirən ağac), *güllübuğda* / *güllübiğda* (Ordubadda payızda əkilən buğda) [5, s.146], *gülsabah* (Naxçıvanda gül növü), *ilangülü* (Or-dubadda sarı rəngli çiçək), *qarasu ərix`* (Şah-buzda kiçik dənəli ərik), *qənd ərix`* (Ordubadda çox şirin ərik növü), *quş əriyi* (Ordubadın Dəs-tə kəndində ərik növü), *maralotu* (Naxçıvan, Ordubadda ətirli bitki), *maygülü* (Naxçıvan, Şə-rurda gic, ağıldankəm), *məşdəliərix`* (Babək, Culfada ərik növü), *padnus gülü* (Babək, Şah-buzda naxış adı), *piya:lə* / *piya:lə gülü* (Babək, Naxçıvanda pion, qırmızı, çəhrayı və ya ağ rəngdə iri gülü olan bəzək bitkisi), *sarıgül* (Or-dubadda “yalançı” zəfəran), *sarıçiçəx`* (Babək-də “yalançı” zəfəran), *səfər otu* (Ordubadda ot növü), *söyüd alması* (Şahbzuda alma növü), *sö-yüd ərix`* (Şahbuzda turş ərik), *tabağ alması* (Kəngərli, Naxçıvan, Şərurda qırmızı alma / ta-baq bəzəmək üçün xüsusi seçilmiş alma) sözlə-rini misal göstərmək olar.

Floristik leksik vahidlər Naxçıvan dialektləri ilə bərabər, bu bölgənin yer adlarında da aktiv şəkildə işlənir. Naxçıvan Muxtar Respublika-sında floristik leksika vahidlərinin iştirakı ilə əmələ gələn toponimləri: **1) yaşayış məntəqə-ləri, 2) passiv fonda keçən oykonimlər, 3) ur-banoimlər, 4) oronimlər, 5) dromonim** baş-lıqları altında qruplaşdırmaq olar:

Yaşayış məntəqələri:

*Arpaçay kəndi (Şərur),
Çəmənli kəndi (Şərur),
Qaraağac kəndi (Sədərək) [2, s.310]*

1) Passiv fonda keçən oykonimlər:

*Behzad budağı kəndi (Şərur),
Behzad budağı məzrəsi kəndi (Şərur),
Yalqızağac kəndi (Şərur),
Almalı kəndi (Babək),
Badamqaya kəndi (Babək),
Badamlı kəndi (Şahbuz),
Qarağac kəndi (Babək),
Zoğallı kəndi (Culfa),
Söyüdlü kəndi (Sədərək)*

2) Urbanoimlər:

*Güllüklər məhəlləsi,
Qarağac məhəlləsi,
Söyüdlü bilan məhəlləsi,
Söyüdlü məhəlləsi,
Tək armud məhəlləsi*

3) Oronimlər:

*Almalı dağı,
Almalıtat qaya,
Badamlı dağı,
Ərikli dağı,
Gülüm-gülüm dağı,*

*Qanqallı dağ,
Söyüddibi dağı,
Almalı sahə,
Alçalı dərə,
Armudlu dərə,
Arpa dərəsi,
Arpa yurdu,
Badamlı çökəkliyi,
Badamlı əkin yeri,
Bənövşə dərəsi,
Çimən yeri,
Çimən yurd,
Çəltik yeri,
Darıdağ qışlağı,
Dərəşam sahə,
Gilaslı sahə,
İydəli sahə,
Qamışlı dərə,
Qızılağac torpağı,
Noxudlu yer,
Şamlar sahə,
Yarpızlı dərə,
Yemişanlı dərə,
Zoğallıq sahə*

4) Dromonimlər:
Arpaçay körpüsü [1, s.244].

Nəticə / Conclusion

Naxçıvan dialektlərində xeyli sayda floristik leksik vahidlərə rast gəlinir. Bu dialektik vahidlərin çoxluğu onları qrammatik quruluş, sintaktik konstruksiya olan söz birləşmələri və ya səs təqlidi sözlər olaraq qruplaşdırmağa imkan verir. Bununla yanaşı, Naxçıvan dialektlərində ədəbi dilimizin orfoqrafik və orfoepik qatında işlənən sözlərlə də omonim olub, eyni və ya tamamilə fərqli mənalar daşıyan sözlər yer alır. Naxçıvan dialektlərində yer alıb, ədəbi dilimizdə, ümumiyyətlə, mövcud olmayan xeyli sayda fərqli söz vardır. Bir qisim floristik leksikaya daxil olan dialektik vahidlərin Naxçıvanın bir neçə bölgəsində eyni və ya bənzər formada işləndiyini, həmçinin muxtar respublikanın böl-

gələrində omonim kimi işlənən sözlərin fərqli bitkiləri bildirdiyini görmək olar. Naxçıvan dialektlərində işlənən bir qisim flora leksikası vahidləri başqa zonaların şivələrində də yer alaraq eyni və ya omonim kimi fərqli mənaları bildirdiyini görmək mümkündür. Bununla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, Naxçıvan dialektləri ilə bərabər, bu bölgənin toponimlərinin əmələ gəlməsində də xeyli sayda flora leksikası vahidlərinə rast gəlmək olar. Göründüyü kimi, Naxçıvanın istər dialektləri, istərsə də toponimlərində floristik leksikanın müxtəlif aspektlərdə işlənməsi onun tədqiqini həm dialektologiya, həm də toponimika baxımından aktuallaşdırır.

Ədəbiyyat / References

1. Bağırov, A. Naxçıvan toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. – Bakı: Elm, 2002.
2. Bağırov, A. Naxçıvan oykonimləri. – Bakı: Nurlan, 2008.

3. Əliyeva, R., Məşədiyev, Q., İnanç, E., Baxşiyeva, T., Qocayeva, Ş. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti (2 cildə). I cild. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
4. Əliyeva, R., Məşədiyev, Q., İnanç, E., Baxşiyeva, T., Qocayeva, Ş. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti (2 cildə). II cild. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
5. Xasiyev, Z., İmamquliyeva, K., Quliyeva, K., Məmmədov, M., Binnətova, G., Qəmbərova, Q., Şərifova, S. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti. – Bakı: Elm və təhsil, 2017.
6. Qəmbərova, Q. Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin xalq təbabəti leksikası. – Bakı: Elm və təhsil, 2022.
7. Qurbanov, A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. – Bakı: Imak, 2019.
8. Məşədiyev, Q. Azərbaycan dilində ayamaların izahlı lüğəti (dialekt materialları əsasında). – Bakı: Elm və təhsil, 2018.
9. Paşayev, A., Bəşirova, A. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. – Bakı: Mütərcim, 2011.
10. Salamzadə, Ə., Məmmədzadə, K. Arazboyu abidələr. – Bakı: Elm, 1979.
11. Şirəliyev, M., Tağıyev, B., Ramazanov, K., Behbudov, S., Həsənov, Q. Azərbaycan dialektoloji lüğəti (2 cildə). I cild. A–L. – Ankara: Kılıçaslan Matbaacılık, 1999.

Особенности употребления флористической лексики в Нахчыванских диалектах и топонимах

Эльнура Гусейнова

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: elnure.huseynova@mail.ru

Резюме. Нахчыван является административным центром и столицей Нахчыванской Автономной Республики. В ходе археологических раскопок на этой исторической земле были обнаружены I Культете культуры Ашел, пещеры Килит и Газма культуры Мустье, холм Овчулар периода Неолита и Энеолита, городища Дамлама, Халадж, а также Говургала, Карабаглар, Оглангала, Пловтапа, II Культете, Беяхмед, Шахтахи и другие древние городища дают твердое убеждение, что Нахчыван – это земля древнего Азербайджана, и являются непоколебимым и надежным доказательством того, что это тюркская земля. В Нахчыванских диалектах и топонимах имеется множество примеров лексики флоры. Лексика флоры в Нахчыванских говорах омонимична ряду слов нашего литературного языка, а также говорам других регионов. При этом одни диалектные единицы имеют одинаковое или разное значение в одном районе Нахчывана, а другие – в нескольких регионах. Изучение расположения лексических единиц флоры в Нахчыванских говорах и топонимах в различных аспектах важно с точки зрения топонимии, диалектологии и этнографии.

Ключевые слова: нахчыванские диалекты, топонимы Нахчывана, лексика флоры, ономия, диалектологические словари, топонимические исследования